

Kjønn og straffeapparatet: særlig om voldslovbrudd

Ragnhild Hennum

9.1 Innledning

Man kan spørre seg hva kjønn og straffeapparatet har med hverandre å gjøre. Det står da ikke noe om kjønn i noen av bestemmelsene i hverken straffeloven eller straffeprosessloven. Tyveri er like forbudt for kvinner og menn, og det er ikke forskjellige regler for utmåling av straff for kvinner og menn. Bestemmelsene er kjønnsnøytrale. Utgangspunktet er altså enkelt – når vi ser på rettsreglene, har ikke kjønn og rettsapparatet noe med hverandre å gjøre. Likevel vet vi jo at de som kommer i kontakt med straffesaker har kjønn. Både de som behandler straffesakene (politi, dommer osv.), og de som er ofre og lovbrøyttere har kjønn. I denne artikkelen skal jeg i hovedsak se på det siste, altså de som kommer i kontakt med straffesakene som ofre og lovbrøyttere. Kjønn og straffeapparatet forteller også noe om samfunnsutviklingen generelt. Hva som er straffbart, er ikke naturgitt, det endrer seg over tid og med samfunnsforholdene. For eksempel har vi sett stor lovgivningsaktivitet de siste 30 årene på områdene seksuell vold og vold i nære relasjoner. Dette forteller oss noe om samfunnsutviklingen, om hvordan kvinner og barns rettigheter har blitt synliggjort, og om hvordan vold i nære relasjoner og seksuell vold har flyttet seg fra privatsfæren til å bli et offentlig anliggende. Kjønn har

betydning når man ser på hva som gjøres straffbart, hvordan reglene er utformet, og hvordan reglene anvendes. I det følgende skal jeg i denne artikkelen vise hvordan kjønn fordeler seg på offer og gjerningsperson for alle lovbrudd (punkt 9.2) og hvordan kjønn fordeler seg for voldslovbrudd (punkt 9.3). Deretter skal jeg se på to typer lovbrudd som er særlig nært knyttet til kjønn: mishandling i nære relasjoner (punkt 9.4 og 9.5) og voldtekt (punkt 9.6).

9.2 Hvordan fordeler kjønn seg på offer og gjerningsperson for alle lovbrudd

I 2018 ble det anmeldt 317 927 lovbrudd, noe som utgjør 60 anmeldelser per 1 000 innbyggere. I 2018 var det 30,3 personofre¹ per 1 000 innbyggere for menn, mens det tilsvarende tallet for kvinner var 23,7. Menn er altså oftere utsatt for anmeldte lovbrudd enn det kvinner er. Noen lovbrudd rammer menn og kvinner ganske likt, mens for andre lovbrudd er det forskjeller.

Når vi skal se på hvem som utfører eller er gjerningsperson for lovbrudd kan vi ikke bruke anmeldelsesstatistikken. Mange anmeldte lovbrudd blir aldri oppklart, og man vet altså ikke hvem lovbrøyteren er. Når vi skal se på gjerningspersoner er det bedre å bruke siktede personer.² I 2018 var det totalt 70 497 personer som var siktet, dette utgjør 14,01 siktede per 1 000 innbyggere.³ Blant menn var det 23,18 siktede per 1 000 innbyggere, mens det tilsvarende tallet for kvinner var 4,71. Vi ser av dette at selv om det var flest menn både blant ofrene var kjønnsforskjellene langt større når det kom til gjerningspersoner/siktede.

1 I alt (både menn og kvinner) var det 30,3 personofre per 1 000 innbyggere. Statistisk sentralbyrå (SSB). «Statistikkbanken. Etterforskede lovbrudd. Tabell 08633 Personoffer for anmeldte lovbrudd, etter bosted og kjønn (F). Antall og per 1000 innbyggere.» <https://www.ssb.no/statbank/table/08633>

2 Heller ikke dette tallet er helt presist. Fordi siktelse kan bli frafalt, og personer som blir tiltalt kan bli frifunnet. Likevel er dette en ganske god indikasjon, og vi har ikke grunn til å tro at det er kjønnsforskjeller når det gjelder frafall av siktelse og frifinnelse. Disse feilkildene må vi anta er likt fordelt mellom kjønnene.

3 Noen personer begår mange lovbrudd og blir siktet flere ganger i løpet av et år. Når jeg ser på tallene for 2018, ser jeg på antallet personer som har vært siktet en eller flere ganger i løpet av året. Totalt var det siktet 70 497 personer i 2018.

Dersom vi ser på de innsatte i fengslene finner vi de samme kjønnsforskjellene som blant siktede, men enda mer forsterket. Første januar 2019 var det i alt 3 561 innsatte i norske fengsler, av disse var 3 330 menn (93,5 %) og 231 kvinner (6,5 %).

Hovedårsaken til at det er langt færre kvinner i fengslene enn det er menn, er selvfølgelig at kvinner langt sjeldnere siktes enn menn. Det er imidlertid også slik at de kvinnene som dømmes, stort sett dømmes for lovbrudd som medfører lavere straff enn de lovbruddene menn dømmes for.⁴ Det er for eksempel svært få kvinner som dømmes for voldslovbrudd og sedelighetskriminalitet. Første januar 2019 satt 985 menn og 78 kvinner i fengsel for vold og mishandling, mens 621 menn og 13 kvinner sonet fengselsstraff for seksuallovbrudd.⁵

Når kvinner sjeldnere sitter i fengsel enn menn kan det også handle om at menn og kvinner blir behandlet ulikt gjennom straffesakskjeden. Dette er det vanskelig å undersøke, fordi svært få lovbrudd er direkte sammenliknbare og det er forholdsvis vide strafferammer i norsk rett. En type lovbrudd som er noe mer egnet for å sammenlikne kjønn og utmåling av straff, er promillekjøring. I disse sakene er utmålingen av straff knyttet til promillenivå, og utmålingen er forholdsvis skjematisk. Det er imidlertid fremdeles forholdsvis vanskelig å sammenlikne fordi det finnes en rekke straffeutmålingsmomenter som kan fordele seg ulikt mellom kjønnene. For eksempel er det slik at det å ha den daglige omsorgen for små barn, noe kvinner oftere har enn menn, kan spille inn dersom valget står mellom betinget og ubetinget fengsel (i straffeloven §§ 77–78 finner man oversikt over de sentrale formildende og skjerpende omstendighetene – også andre forhold enn de som er nevnt der kan komme i betraktning ved reaksjonsfastsettelsen).⁶ Jeg kjenner kun til to slike norske

4 Dette skjer både ved at kvinner oftere blir dømt for lovbrudd med lav strafferamme mens menn oftere blir dømt for lovbrudd med høyere strafferamme. Der det er grader innen en lovbruddkategori blir kvinner oftere dømt for de mildeste variantene (for eksempel for tyveri og ikke grovt tyveri).

5 Her bruker jeg SSB (Statistisk sentralbyrå) sine kategorier over hovedlovbruddsgrupper som inneholder flere straffebestemmelser.

6 Lov 20. mai 2005 nr. 28 om straff (strl.). I hovedlitteraturen i strafferett finner man reglene om utmåling av straff i Johs. Andenæs mfl., *Alminnelig strafferett*, 6. utgave, Universitetsforlaget 2016, s. 476 flg. og Ståle Eskeland og Alf Petter Høgberg (red.), *Strafferett*, 5. utgave, Cappelen Damm Akademisk 2017, s. 436 flg.

studier av utmåling av straff og kjønn. I den siste fant Fekjær med flere at menn ble straffet noe strengere enn kvinner for ruskjøring.⁷ Menn fikk oftere ubetinget fengsel enn kvinner. I en eldre studie fant Hauge og Guslund motsatt resultat – at kvinner ble straffet noe strengere.⁸ Hauge og Guslund konkluderer sin artikkel med at det er små forskjeller, men at deres materiale viser at det er to grupper som straffes hardere enn flertallet: sosialklienter og kvinner. Det er noen større metodiske innvendinger mot den eldste av disse studiene, men dette skal jeg ikke gå inn på. Det som er viktig her er at vi ikke kan se bort fra at det for noen lovbrudd er slik at det ene kjønn straffes hardere enn det andre i sammenliknbare saker. At kvinnelige lovbrøyttere er uvanlig kan bety at de dømmes mildere fordi de vekker medynk og møtes med forståelse, men det kan også bety at de dømmes strengere enn menn fordi de som kriminelle kvinner er avvikere i dobbel forstand: som lovbrøyttere avviker de fra samfunnets normer, og som lovbrytende kvinner avviker de fra forventningene samfunnet har til kvinner. Det er viktig at alle de rettslige aktørene er klar over og forsøker å motvirke at kjønn ubevisst kan påvirke rettslige vurderinger. Ved straffesaksbehandlingen gjelder likebehandlingsprinsippet, og kjønn alene skal ikke ha betydning ved utmåling av straff.

Når det er sagt, er det åpenbart at slike kjønnsforskjeller i utmålingen av straff har liten forklaringsverdi når vi forsøker å forstå hvorfor det sitter så mange flere menn enn kvinner i fengsel. Det sitter flere menn enn kvinner i fengsel fordi menn langt oftere begår handlinger som er belagt med straff. Menn begår også langt oftere de alvorligste straffbare handlingene som er belagt med lengst fengselsstraff.

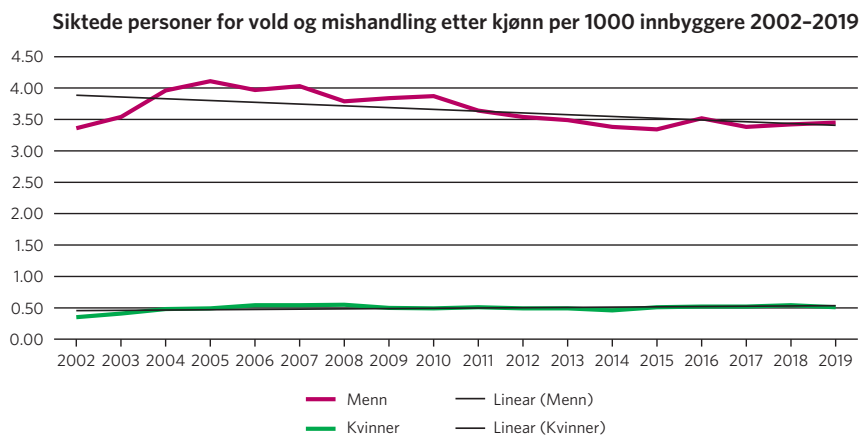
9.3 Kjønnsforskjeller ved voldslovbrudd

Dersom vi ser på voldslovbrudd alene, finner vi igjen de kjønnsforskjellene vi finner ved statistikken over alle lovbrudd. Menn er overrepresentert

7 Talieh Sadeghi mfl., «Ruskjøring: Straffes menn og kvinner ulikt?», *Retfærd. Nordisk juridisk tidsskrift*, nr. 1, 2019, s. 9–24.

8 Ragnar Hauge og Jens J. Guslund, «Betydningen av sosial status og kjønn for straffutmålingen», *Nordisk tidsskrift for kriminalvitenskap*, nr. 1, 1993. DOI: <https://doi.org/10.7146/ntfk.v80i1.71307>.

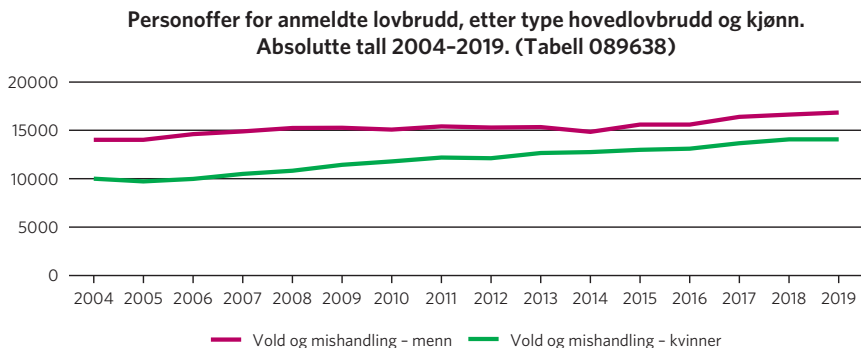
blant både ofre og gjerningspersoner. Dersom vi ser på utviklingen over tid, finner vi likevel noen tegn til endringer.

Av figuren ovenfor ser vi for det første de kjønnsforskjellene vi allerede er klar over. Menn siktes langt oftere for vold og mishandling enn kvinner. Slik har det vært i hele perioden fra 2002 til 2019. Gjennom hver av hovedlinjene (den lilla øverst i figuren for menn og den grønne nederst i figuren for kvinner) har jeg trukket noen tynne linjer. Disse tynne linjene viser trenden i utviklingen i perioden 2002–2019 for henholdsvis menn og kvinner. Vi ser at for kvinner er trenden svakt oppadgående, og for menn er den svakt nedadgående. Det er altså en viss tendens til at kvinner noe oftere siktes for vold og mishandling og menn noe sjeldnere enn tidligere. Det er imidlertid kun små endringer (svake trender), og fremdeles er det slik at langt flere menn enn kvinner siktes for vold og mishandling.

Også blant dem som er ofre for vold og mishandling er bildet det samme. Menn er oftere enn kvinner ofre for vold og mishandling. På offersiden er imidlertid ikke forskjellen mellom menn og kvinner så stor.⁹

⁹ Her må jeg bruke statistikken over anmeldte lovbrudd, da det ikke finnes statistikk over person-ofre for ferdig etterforskede lovbrudd. Fremdeles bruker jeg vold og mishandling som kategori, som altså er SSB sin samlekategori for flere ulike straffbare forhold som alle rammer vold og mishandling.

Vi ser av figuren ovenfor at i hele perioden 2004–2019¹⁰ er menn mer utsatt enn kvinner (som ofre for anmeldt vold og mishandling). Imidlertid ser vi også at avstanden mellom kurvene har endret seg i perioden. Mot slutten av perioden er avstanden mellom menn og kvinner mindre enn i begynnelsen. Det kan være mange årsaker til at det er slik, forklaringen behøver ikke være at volden mot kvinner øker generelt. Vi husker fra figuren som viste siktede personer for vold og mishandling etter kjønn at andelen kvinner som ble siktet for vold og mishandling var svakt stigende i perioden. Kanskje kan noe av forklaringen på stigningen av kvinner som ofre for vold og mishandling være at kvinner deltar oftere i det offentlige rom og selv bruker noe mer vold og blir mer utsatt for vold. En annen forklaring kan selvfølgelig være at saker der kvinner utsettes for vold og mishandling oftere anmeldes i 2019 enn i 2004. Vi kan særlig tenke oss at dette kan være tilfelle for det som kalles vold i nære relasjoner, altså vold noen utsettes for fra en partner eller tidligere partner.

9.4 Kvinner og menn som ofre for mishandling i nære relasjoner

Mishandling i nære relasjoner straffes etter straffeloven av 2005 § 282 om mishandling i nære relasjoner og § 283 om grov mishandling i nære

¹⁰ Her har dessverre ikke Statistisk sentralbyrå tall fra før 2004. Perioden jeg benytter i denne figuren blir derfor litt annerledes enn perioden i figuren som viser siktede personer for vold og mishandling.

relasjoner. Forløperen til disse bestemmelsene var en endring av den gamle straffeloven (av 1902) § 219 som trådte i kraft 1. januar 2006.¹¹

NOU 2003: 31 (ofte kalt Kvinnevoldsutvalget) pekte i sin utredning (s. 144–146) på behovet for en egen straffebestemmelse som rammet vold i nære relasjoner. Frem til lovendringen i 2016 kunne mishandling i nære relasjoner kun straffes etter de generelle straffebudene om vold. Utvalget pekte på at det var en mangel ved norsk rett at den ikke fanget opp den psykiske volden som voldsutsatte kvinner i mange tilfeller ble utsatt for. Utvalget trakk også frem at lovgivningen ikke fanget opp trusler om de minst alvorlige legemskrenkelsene. De fremholdt videre at det var en mangel at reglene ikke fanget opp kompleksiteten i saker om vold mot kvinner i nære relasjoner. Det er ikke nødvendigvis det enkelte voldslovbrudd som gjør kvinnen særlig utsatt. Det er summen av voldslovbrudd – det at hun hele tiden lever under trusselen om voldsbruk – som kjennetegner vold i nære relasjoner. Departementet og et flertall av høringsinstansene var enige i at det var behov for en egen straffebestemmelse som rammet vold i nære relasjoner. Selv om bekymring for kvinners utsatthet for vold var bakgrunnen for bestemmelsen, er den utformet kjønnsnøytralt.

Departementet var enig i at det var et reelt behov for en bestemmelse om mishandling i nære relasjoner. De mente at også psykiske krenkelser og trusler av mindre alvorlig art burde belegges med straff når de var del av systematisk mishandling. Selv om bestemmelsen ble utformet kjønnsnøytralt, ser vi at de hensynene som departementet la vekt på er de samme hensynene som ble trukket frem i NOU 2003: 31 for å beskytte kvinner mot vold i nære relasjoner. Dagens straffelov §§ 282 og 283 er en videreføring av § 219 i straffeloven av 1902.

Etter § 282 kan den som ved trusler, tvang, frihetsberøvelse, vold eller andre krenkelser, alvorlig eller gjentatt mishandler noen straffes med fengsel inntil 6 år. Grov mishandling i nære relasjoner har en øvre strafferamme på 15 års fengsel etter straffeloven § 283. De handlingene som kan utgjøre mishandlingen er «trusler, tvang, frihetsberøvelse, vold», dette er handlinger som også er straffbare etter andre straffebud. Her viser jeg til

11 Lov 21. desember 2005 nr. 131 om oppheving av lausgjengarlova og om endringer i straffelova o.a. (eige straffebod mot vald i nære relasjonar o.a.). Vold i nære relasjoner er behandlet i Magnus Matningsdal, *Norsk spesiell strafferett*, 2. utgave, Fagbokforlaget 2016, kap. 13.

gjerningsbeskrivelsen for disse lovbruddene.¹² I tillegg ser vi av ordlyden at også «andre krenkelser» er omfattet. Hva som kan utgjøre slike andre krenkelser, er fastslått dels i forarbeidene og dels i rettspraksis. Dette kan være trusler som ikke rammes av bestemmelsen om trusler i straffeloven § 263, det kan være psykisk terror som ikke rammes av en straffebestemmelse. Brudd på besøksforbud kan omfattes av begrepet andre krenkelser (dette er dog også et eget straffebud – straffeloven § 168 – som ofte pådømmes separat ved siden av §§ 282, 283). Ifølge Ot.prp. nr. 113 (2004–2005) s. 45 kan mangel på nødvendig stell og pleie rammes. Også unnlattelse av å skaffe nødvendig helsehjelp (straffeloven § 288) kan etter to høyesterettsdommer fra 2019¹³ rammes av «andre krenkelser».

For at handlinger skal rammes av bestemmelsen om mishandling i nære relasjoner må mishandlingen ifølge § 282 være «alvorlig eller gjentatt». Bestemmelsen rammer både mishandling over tid, men kan også ramme enkelttilfeller når det er alvorlig.¹⁴

Grov mishandling i nære relasjoner straffes etter straffeloven § 283. Ved avgjørelsen av om mishandlingen er grov, skal det særlig legges vekt på om den har hatt til følge betydelig skade eller død, og for øvrig (a) dens varighet, (b) om den er utført på en særlig smertefull måte, eller har hatt til følge betydelig smerte, eller (c) om den er begått mot en forsvarsløs person. Her går jeg ikke nærmere inn på dette.

I 2018 ble det ferdig etterforsket 2 667 saker om mishandling i nære relasjoner. Vi har ikke grunn til å tro at alle saker om mishandling i nære relasjoner blir anmeldt til politiet. Hvor mange av de faktiske tilfellene av mishandling i nære relasjoner som ikke kommer til politiets kunnskap, vet vi ikke. I en stor nasjonal undersøkelse som ble gjennomført i 2014¹⁵ rapporterte 16,3 prosent av mennene og 14,4 prosent av kvinnene at de en gang i løpet av livet hadde opplevd mindre alvorlig partnervold.

12 Se gjerningsbeskrivelse i straffeloven §§ 251, 254, 263, 271–274.

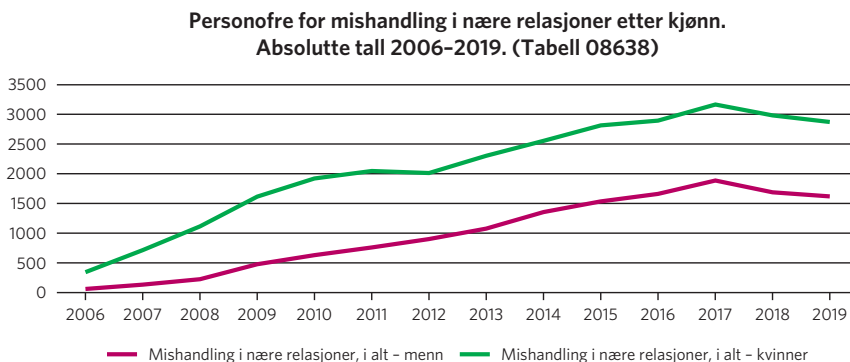
13 HR-2019-1675-A og HR-2019-02205-A.

14 Det er mye rettspraksis om bestemmelsen. Jeg henviser til for eksempel Magnus Matningsdal. «Straffeloven: Kommentarutgave» i *Juridika.no* 2021.

15 Siri Thoresen og Ole Kristian Hjemdal (red.). *Vold og voldtekt i Norge. En nasjonal forekomststudie av vold i et livsløpsperspektiv*. NKVTS Rapport 1/2014. Oslo: 2014. <https://www.nkvts.no/rapport/vold-og-voldtekt-i-norge-en-nasjonal-forekomststudie-av-vold-i-et-livsløpsperspektiv/>. Et utvalg norske menn og kvinner i alderen 18 til 75 år ble intervjuet på telefon. I alt 2 435 kvinner og 2 092 menn deltok.

I undersøkelsen ble mindre alvorlig partnervold definert som å ha blitt kløpet, klort, lugget eller slått med flat hånd. For den mindre alvorlige voldens del ser vi små kjønnsforskjeller. I den samme undersøkelsen ble respondentene spurt om de hadde opplevd alvorlig partnervold. I undersøkelsen ble dette definert som å ha blitt sparket, tatt kvelertak på eller banket opp. Her var kjønnsforskjellene større, 8,2 prosent av kvinnene og 1,9 prosent av mennene rapporterte at de hadde opplevd alvorlig partnervold en gang i livet. Når vi sammenlikner antallet ferdig etterforskede saker om mishandling i nære relasjoner med tallene fra den nasjonale omfangsundersøkelsen, indikerer tallene at det er svært få tilfeller av mishandling i nære relasjoner (alvorlig og mindre alvorlig) som ender med anmeldelse.

I figuren nedenfor finner vi en oversikt over utviklingen i personofre for mishandling i nære relasjoner.

Vi ser av figuren ovenfor at det har vært en jevn økning av det totale antallet personofre for mishandling i nære relasjoner fra bestemmelsen trådte i kraft i 2006 frem til 2019. Kjønnfordelingen blant personofrene er heller ikke overraskende. Kvinner er oftere ofre for mishandling i nære relasjoner enn menn. Det kanskje mest overraskende er at det er mange mannlige ofre. Dette understreker viktigheten av at bestemmelsen ikke bare rammer vold mot kvinner, men at bestemmelsen er kjønnsnøytralt utformet.

Det er i alle fall to forklaringer på at det også er så mange menn som er ofre. For det første er mishandling av barn inkludert i tallene, og både

gutter og jenter utsettes for vold og mishandling fra foreldrene sine. Både menn og kvinner er foreldre og også gjerningspersoner i saker om mishandling av barn. Barn som hører eller ser (er vitne til) at andre i familien utsettes for vold, registreres også som ofre.¹⁶

For det andre er det noen menn som utsettes for mishandling av kvinnene de lever sammen med.¹⁷ I noen av disse sakene er det gjensidig mishandling mellom partene, og begge blir anmeldt. Men det er også tilfeller der menn blir utsatt for alvorlig langvarig fysisk vold fra kvinnene de lever sammen med uten at de selv anvender vold.

Det kan også være unge voksne menn som utsettes for mishandling fra foreldrene sine eller andre familiemedlemmer. I noen tilfeller vil det også være menn som utsettes for mishandling av den mannen de lever sammen med. Det er imidlertid få slike saker som anmeldes,¹⁸ så de utgjør ikke mange i dette materialet. Forskning på menn som er utsatt for vold fra partner, både mannlige og kvinnelige partnere, forteller at

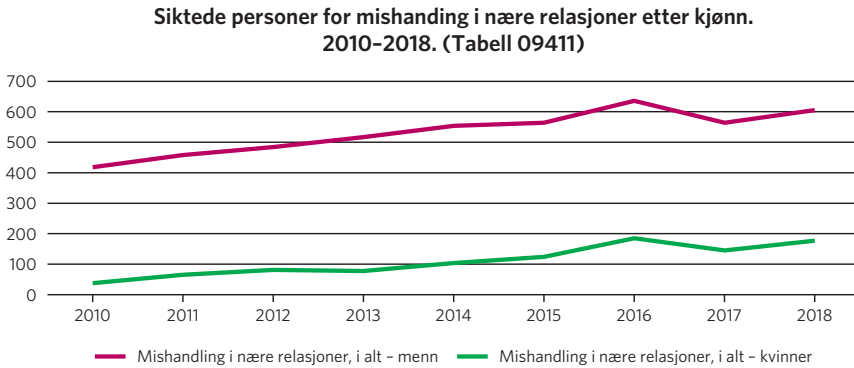
16 En undersøkelse fra Statistisk sentralbyrå fra 2020 indikerer at det meste av økningen i anmeldelser for mishandling i nære relasjoner etter 2010 skyldes en økning i anmeldelser av mishandling av barn. Statistisk sentralbyrå (SSB) ved Reid J. Stene. *Fra overgrep til straff. Statistikk om familievold og lovbrudd mot barn i straffesaksjeden 2010–2017*. Rapport 2020/22. Oslo: 2020. https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/artikler-og-publikasjoner/_attachment/422695?_ts=1736c11a6c8.

17 Det er ingen nasjonale undersøkelser som belyser akkurat dette, men en rapport av Hanne Sogn og Ole Kristian Hjemdal. *Vold mot menn i nære relasjoner. Kunnskaps gjennomgang og rapport fra et pilotprosjekt*. NKVTS, Oslo: 2010. https://www.nkvts.no/content/uploads/2016/04/vold_mot_menn_i_nare_relasjoner_rapport-2010.pdf, viser at volden kan være sammensatt. Et av hovedfunnene i pilotprosjektet som denne rapporten omhandler er at: «I gjennomgangen av materialet i vår pilotundersøkelse, særlig fra kontoret for voldsoffererstatning, fant vi et stort antall saker hvor volden ikke var begått av partner, men av andre han hadde en nær relasjon til. Dette omfattet kamerater, annen familie, naboer og kollegaer og andre bekjente. Vi fant derfor at det var behov for å la vold mot menn i nære relasjoner, i tillegg til å inkludere vold fra partner eller tidligere partner, også omfatte vold fra en videre krets av personer», s. 87.

18 Når jeg skriver upresist her om at noen unge voksne menn utsettes for mishandling fra foreldrene skyldes dette at vi ikke har tall fra SSB eller omfangsundersøkelser som dokumenterer dette. Jeg har imidlertid i mange år vært styreleder for Oslo krisesenter og kompetansesenter for vold i nære relasjoner. Krisesenteret tar imot menn og kvinner og deres barn som har vært ofre for mishandling i nære relasjoner. Gjennom dette arbeidet har jeg erfart at det er noen unge voksne menn som blir utsatt for vold fra foreldrene sine fordi de ikke vil gifte seg med den personen foreldrene ønsker. Det er også noen unge menn som utsettes for vold fra foreldrene fordi de er homofile eller transpersoner. Gjennom dette arbeidet har jeg også erfart at det er få menn som kommer til krisesenteret fordi de har vært utsatt for vold fra en mannlig partner, og det er svært få av de som kommer til krisesenteret som anmelder den mannen de lever sammen med for mishandling.

de synes det er vanskelig å anmelde slike lovbrudd fordi det bryter med forestillingen om at menn er tøffe og i stand til å beskytte seg.¹⁹

Dersom vi ser på gjerningspersonene i saker om mishandling i nære relasjoner finner vi et bilde som likner på det vi så for vold og mishandling generelt. I figuren nedenfor ser vi kjønnsfordelingen blant de som siktes for mishandling i nære relasjoner.

Vi ser at det er få siktede personer sammenliknet med antallet personofre. Det hadde kanskje ikke vært så merkelig dersom dette hadde dreid seg om noen som var blitt slått ned på gaten av en ukjent, men i disse sakene er gjerningspersonen kjent for offeret. De har en nær relasjon, og offeret forteller dette når anmeldelsen leveres inn. Dersom politiet ikke hadde fått opplysninger om relasjonen ved anmeldelsen, hadde det ikke vært mulig å registrere det som mishandling i nære relasjoner – da hadde forholdet blitt registrert som vold. Forskjellen mellom antallet personofre og antallet siktede er derfor litt overraskende.

En mulig forklaring kan selvfølgelig være at hver gjerningsperson har mange ofre – det ville forklare langt flere ofre enn siktede. Slik er det i noen tilfeller – typisk da at en mann utsetter både den kvinnen han lever sammen med og barna for vold. Vi har ikke tall eller annen dokumentasjon som kan bekrefte eller avkrefte at dette forklarer hele forskjellen.

19 Monika Grønli Rosten, «En (tro)verdigg utsatt? Menns fortellinger om vold fra en kvinnelig eller mannlig partner», i Anja Bredal mfl. (red.), *Vold i nære relasjoner i et mangfoldig Norge*, Cappelen Damm Akademisk 2020, s. 87–106. DOI: <https://doi.org/10.23865/noasp.99>.

I 2018 ble det ferdig etterforsket i alt 2 667 saker om mishandling i nære relasjoner (både § 282 og § 283). I tabellen nedenfor ser vi hva som skjedd med disse sakene.²⁰

Uoppklarte lovbrudd	2 090
– Henlagt, manglende opplysning om gjerningsperson	1
– Henlagt, manglende bevis	2 065
– Henlagt, manglende saksbehandlingskapasitet	0
– Andre uoppklarte	24
Oppklarte lovbrudd	577
– Henlagt, siktede ikke strafferettslig ansvarlig	47
– Overført til konfliktråd	9
– Forelegg	2
– Tiltale	428
– Påtaleunntatelse og andre oppklarte	91

Vi ser av tabellen at av de 2 667 ferdig etterforskede tilfellene av mishandling i nære relasjoner endte kun 428 med tiltale. Dette er et lavt antall gitt at gjerningspersonen er kjent i disse sakene. Årsakene til dette kan vi ikke lese ut av kriminalstatistikken, og vi har heller ikke forskning som gir noe fullgod forklaring på hvorfor så mange saker henlegges. I noen saker er bevissituasjonen vanskelig enten fordi det ikke finnes fysiske bevis, fordi fornærmede er uvillig til å forklare seg eller en kombinasjon av disse.

I en del tilfeller er det ikke offeret som anmelder volden, men politiet. Dette vil for eksempel kunne skje der politiet rykker ut til en leilighet etter at naboene har varslet om bråk og mulig vold. Dersom politiet mener det er begått mishandling i nære relasjoner og offeret ikke ønsker å anmelde vil politiet anmelde, selv om offeret ikke ønsker at saken skal anmeldes. Ingen har plikt til å forklare seg til politiet, mens alle som utgangspunkt har plikt til å forklare seg som vitne for retten (straffeprosessloven § 108). Ifølge straffeprosessloven § 122 er siktedes nærstående (blant annet ektefelle/samboer) fritatt fra vitneplikten også ovenfor retten. Dersom en person mishandles av sin ektefelle, har vedkommende altså rett til ikke å

20 Statistisk sentralbyrå (SSB). «Statistikkbanken. Etterforskede lovbrudd. Tabell 09405: Lovbrudd etterforsket, etter politiets avgjørelse og type lovbrudd.» (u.å.) <https://www.ssb.no/statbank/table/09405>.

forklare seg. Det kan være mange årsaker til at fornærmede ikke vil vitne i slike saker. For eksempel ønsker hun ikke at ektefellen skal straffes av hensyn til felles barn, hun er redd for ytterligere vold eller hun ønsker å fortsette samlivet. Uten en fornærmet som er villig til å forklare seg kan det være vanskelig å føre en sak frem til doms, det vil i så fall kreve at man har andre vitnebevis eller fysiske bevis. I mange tilfeller vil en sak bli henlagt om fornærmede ikke ønsker å vitne.

Vi har imidlertid også grunn til å tro at etterforskningen i saker om vold i nære relasjoner kan bli bedre. I 2016 foretok Riksadvokaten en kvalitetsundersøkelse²¹ av etterforskningen av saker om voldtekt og mishandling i nære relasjoner. Rapporten viste at etterforskningen i saker om mishandling i nære relasjoner hadde flere forbedringspunkt. Blant annet var etterforskningen i initialfasen av saker om mishandling i nære relasjoner ofte ikke så grundig, i en del saker var sporsikringen mangelfull og bruken av etterforskningsplan var varierende. Begge sakstypene ble i mange tilfeller også liggende lenge.

9.5 Mishandling i nære relasjoner - noen forebyggende tiltak

Når politiet kommer i kontakt med saker om mishandling i nære relasjoner har de flere oppgaver. Det de fleste tenker på, er etterforskning som skal føre frem til mulig tiltale og dom. Dersom vi ser på politiloven § 2 nr. 2, ser vi imidlertid at det å forebygge kriminalitet også er en viktig oppgave for politiet. I tillegg er Norge folkerettslig forpliktet til å forebygge vold mot kvinner og vold i nære relasjoner gjennom Istanbulkonvensjonen. Dette er Europarådets konvensjon om forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner.²² Det følger av konvensjonens artikkel 5 nr. 2 at «Partane skal ved lovgiving og på

21 Riksadvokaten ved Tor-Aksel Busch, *Statsadvokatenes kvalitetsundersøkelse 2016 – voldtekt og mishandling av nærstående*, Riksadvokatens skriftserie 1/2017 (<https://www.riksadvokaten.no/wp-content/uploads/2017/10/Kvalitetsundersøkelsen.pdf>). Funnene det refereres til om etterforskning av saker om vold i nære relasjoner er omtalt på s. 38 flg.

22 Konvensjonen ble vedtatt i 2011 og underskrevet av Norge samme år, men trådte ikke i kraft i Norge før i 2017.

annan måte treffe dei tiltak som er nødvendige for å utvise påkravd aktsemnd med sikte på å hindre, etterforske, straffe og gi erstatning for valds handlingar som kjem under verkeområdet for denne konvensjonen, og som blir utøvd av ikkje-statlege aktørar». Gjennom ratifiseringen av konvensjonen har altså Norge påtatt seg et særlig ansvar for å forebygge vold mot kvinner og vold i nære relasjoner.

I tillegg er det slik at det er en nær sammenheng mellom alvorlig partnervold og partnerdrap. Alvorlig partnervold gir en forhøyet risiko for partnerdrap. Av de 915 drapssaker som ble registrert i perioden 1990–2019 var 25 prosent partnerdrap, og 86 prosent av ofrene i partnerdrapssakene var kvinner. I mange av disse drapssakene (ca. 7 av 10) hadde politiet eller hjelpeapparatet registrert partnervold før drapet.²³ Det at det har vært kontakt med politi og hjelpeapparatet i forkant av drapet, gjør at det i slike saker er et potensial for å sette i verk forebyggende tiltak.²⁴ Dersom forebyggende tiltak ikke settes i verk vil dette slå ut skjævt i forhold til kjønn fordi kvinner oftere utsettes for alvorlig partnervold og partnerdrap. Det forebyggende arbeidet har med andre ord en kjønnsdimensjon.

Når politiet får inn en anmeldelse av mishandling i nære relasjoner må de derfor både tenke på å etterforske lovbruddet og å forebygge nye tilfeller av mishandling i nære relasjoner. Politiet har flere forebyggende virkemidler til rådighet. Jeg skal kort beskrive tre ulike forebyggende tiltak: voldsalarm, besøksforbud og kontaktforbud med elektronisk kontroll (ofte kalt omvendt voldsalarm). Politijuristene har en viktig rolle ved bruk av alle disse virkemidlene. Både advokater og dommere har også roller når virkemidlene tas i bruk. Disse virkemidlene er særlig aktuelle i saker om mishandling i nære relasjoner og er av politiet og påtalemyndigheten ansett som svært viktige for å forebygge²⁵ ytterligere vold. Ettersom det er en nær sammenheng mellom mishandling i nære relasjoner og vold, har virkemidlene også en side til kjønn.

23 For en nærmere beskrivelse av sammenhengen mellom alvorlig partnervold og partnerdrap se NOU 2020: 17 *Varslede drap. Partnerdrapsutvalgets utredning*, særlig s. 58 flg.

24 I NOU 2020: 17 finner man en oversikt over mulige forebyggende tiltak som politiet og hjelpeapparatet kan iverksette på s. 81–119.

25 Se for eksempel Riksadvokaten ved Tor-Aksel Busch 2017 og Riksadvokaten, *Mål og prioriteringer for straffesaksbehandlingen i 2019 – politiet og statsadvokatene*, 22. februar 2019, Rundskriv nr. 1/2019 (<https://www.riksadvokaten.no/document/riksadvokatens-mal-og-prioriteringer-for-2019/>).

Voldsalarm er en alarm som politiet kan tildele volds- og trusselutsatte. Alarmen er koplet til politiets vaktentral og den voldsutsatte kan trykke på alarmen for å opprette kontakt og gi den voldsutsattes posisjon til politiet slik at de raskere kan rykke ut ved voldshendelser. Voldsalarmen (eller den mobile voldsalarmen som den ofte kalles) er et midlertidig beskyttelsestiltak for den voldsutsatte. Alarmen tildeles etter søknad fra den voldsutsatte (eller en annen på dennes vegne) for tre måneder av gangen, og alarmen er ment å beskytte personer som er utsatt for vold eller trusler fra tidligere eller nåværende partnere, og i noen tilfeller også andre familiemedlemmer.

Bruken av voldsalarm er regulert i rundskriv G-66/97 fra Justisdepartementet og rundskriv 2002/005 fra Politidirektoratet. Terskelen for å tildele voldsalarm er lav. Politiet tildeler alarmen og det er deres vurdering av trusselsituasjonen som avgjør om alarm tildeles. Det finnes ikke tilgjengelig offisiell statistikk over antallet voldsalarmer og kjønnsfordelingen blant de som ble tildelt voldsalarm. Aftenposten²⁶ samlet inn tall fra politiet ved utgangen av 2008, og da var det 1 372 kvinner og 264 menn som hadde voldsalarmer tilknyttet politiets operasjonssentraler. Dette illustrerer hvordan også bruken av voldsalarm som beskyttelsestiltak er kjønnet.

Et annet beskyttelsestiltak rettet mot gjerningspersonen, er besøksforbud. Besøksforbud er regulert i straffeprosessloven § 222 a som ble tilføyd ved lov 1. juli 1994 nr. 50, og trådte i kraft 1. januar 1995. Besøksforbud kan bestå i at den forbudet retter seg mot, forbys å oppholde seg et bestemt sted, eller å kontakte en eller flere bestemte personer. Det er også mulig å bli ilagt besøksforbud i eget hjem. Forbudet er et beskyttelsestiltak som har som formål å beskytte utsatte mot vold, trusler og trakassering. Det kan anvendes overfor en person selv om vedkommende ikke har begått en straffbar handling, såfremt det er grunn til å tro at personen i fremtiden vil begå nærmere angitte handlinger. Forbudet ilegges av påtalemyndigheten i politiet, og det krever ikke anmeldelse. Den forbudet retter seg mot kan bringe saken inn for domstolen.

26 Andreas Bakke Foss og Tone Tveøy Strøm-Gundersen. «Voldsalarm til dobbelt så mange» (28.01.2009). <https://www.aftenposten.no/norge/i/vO5yj/voldsalarm-til-dobbelt-saa-mange>. Disse tallene er gamle og kun ment som en illustrasjon på kjønnsfordelingen blant de som blir tildelt voldsalarm. Politiet har oversikt over hvem som til enhver tid har voldsalarmer, men disse tallene er ikke tilgjengelig i offentlig statistikk.

Vi mangler dessverre en nasjonal oversikt over hvor mange besøksforbud som utstedes årlig. I en evalueringsrapport gjort på oppdrag av Justisdepartementet fant Dullum²⁷ at ordningen var godt kjent i politiet og hos påtalemyndigheten i politiet. Rapporten viser også at terskelen for å ilegge besøksforbud ble praktisert noe ulikt fra politidistrikt til politidistrikt. I noen distrikt krevde de for eksempel anmeldelse fra fornærmede, selv om det fremgår klart av loven og forarbeidene at anmeldelse ikke kreves. Det kanskje viktigste funnet i rapporten var at det i liten grad (eller i alle fall veldig sent) ble reagert på brudd på besøksforbud.²⁸ Et brudd på et besøksforbud kan for eksempel skje ved at den som er ilagt forbudet fortsetter å kontakte den volds- og trusselutsatte ved å oppsøke boligen eller arbeidsplassen til vedkommende eller ved å ringe eller sende sms. Slike brudd på besøksforbud er straffbare etter straffeloven § 168. Dullum fant i sin rapport at det ofte måtte svært mange brudd til før det ble reist sak om straff etter straffeloven § 168. Dette på tross av at Riksadvokaten i flere rundskriv har skrevet at det skal reageres raskt og med fasthet på brudd på besøksforbud.²⁹

Dersom politi og påtalemyndighet ikke følger opp saker, kan det få følger for staten. I en høyesterettsdom fra 2013 kom Høyesterett til at staten ikke hadde oppfylt sin plikt etter EMK til å sikre en kvinne mot forfølgelse av en gjerningsmann som var dømt for grov vold mot henne og hennes fire barn, og som ved en rekke anledninger hadde brutt nedlagte besøks- og kontaktforbud.³⁰ Disse bruddene var i svært liten grad fulgt opp av politiet og påtalemyndigheten.

27 Jane Dullum. *Besøksforbud – straffeprosessloven § 222a. En evaluering av praktiseringen av bestemmelsen i saker om vold i nære relasjoner*. NOVA Rapport 1/19. Oslo: 2019. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/1284>.

28 Dullum 2019, s. 7–8.

29 For eksempel i Riksadvokaten, *Mål og prioriteringer for straffesaksbehandlingen i 2018 – politiet og statsadvokatene*, 23. februar 2018, Rundskriv nr. 1/2018. <https://www.riksadvokaten.no/document/riksadvokatens-mal-og-prioriteringer-for-2018/>.

30 Rt. 2013 s. 588. Spørsmålet i saken var om norske myndigheter hadde oppfylt sine forpliktelser etter EMK artikkel 8 (retten til privatliv) og artikkel 3 (forbudet mot tortur og umenneskelig behandling). Høyesterett konkluderte med at kvinnens rettigheter etter artikkel 8 var krenket. Det ble særlig lagt vekt på to forhold; mangelfull oppfølging av mannens gjentatte brudd på besøksforbudene og manglende etterforskning av anmeldelse av to alvorlige trusler. Høyesterett holdt det åpent om også rettighetene etter artikkel 3 var krenket. Denne dommen ble for øvrig fulgt opp av Riksadvokaten med et eget brev til statsadvokatembetene og politidistriktene av 06.03.2013 der Riksadvokaten nok en gang presiserte ansvaret for å gi voldsutsatte beskyttelse og følge opp brudd på besøks- og kontaktforbud.

Et siste beskyttelsestiltak jeg kort skal nevne, er det som ofte kalles omvendt voldsalarm. Siden 1. februar 2013 har det vært hjemmel for å ilegge kontaktforbud med elektronisk kontroll. Kontaktforbud er hjemlet i straffeloven § 57 og kan ilegges når det er grunn til å tro at vedkommende ellers vil (a) begå en straffbar handling overfor en annen person, (b) forfølge en annen person, eller (c) på annet vis krenke en annens fred.

Forbudet kan gå ut på at den det retter seg mot, forbys å oppholde seg i bestemte områder, eller å forfølge, besøke eller på annet vis kontakte en annen person. Kontaktforbudet idømmes av domstolen (rettighetstap). Bestemmelsens femte ledd åpner for bruk av kontaktforbud med elektronisk kontroll. De tre første setningene i femte ledd lyder slik:

Dersom det anses nødvendig for at kontaktforbudet skal bli overholdt, kan retten bestemme at den kontaktforbudet retter seg mot, skal ilegges elektronisk kontroll i hele eller deler av perioden kontaktforbudet gjelder for. Slik kontroll kan bare omfatte registrering av opplysninger om at den domfelte beveger seg innenfor områder omfattet av kontaktforbudet, opplysninger om at den domfelte beveger seg i nærheten av fornærmede, og opplysninger om uteblitte signaler fra kontrollutstyret. Domfelte plikter å yte den bistand og å følge de instruksjoner som gis av politiet og som er nødvendig for å gjennomføre kontrollen.

Dette innebærer at det er mulig å pålegge den domfelte elektronisk kontroll (i form av en fotlenke) og på den måten kontrollere om vedkommende beveger seg inn i et nærmere angitt område (for eksempel gikk en dom ut på at en mann ikke fikk oppholde seg innenfor grensene av tidligere Østfold fylke). Dersom den som bærer fotlenken beveger seg innenfor området/forbudssonen, rykker politiet ut. Bakgrunnen for at ordningen ble innført var blant annet å sikre bedre oppfølging av kontaktforbud, men også i større grad å legge byrden over på voldsutøver med hensyn til elektronisk kontroll. Tanken var altså den at i stedet for at voldsutsatte skulle bære byrden ved å ha med seg en voldsalarm, så skulle gjerningspersonen bære byrden ved å ha på en fotlenke.

Ordningen ble evaluert i 2020.³¹ Evalueringen viser at ordningen ble svært lite brukt de første årene, men at bruken tok seg opp i 2019 og 2020 blant annet etter rundskriv fra Riksadvokaten og Politidirektoratet i 2019. De forebyggende virkemidlene jeg har presentert her er kjønnsnøytrale, som all annen lovgivning, men fordi det i all hovedsak er kvinner som blir beskyttet når tiltakene blir brukt, har (økt) bruk av disse virkemidlene en klar kjønnsretning.

9.6 Voldtekt

Vi har ingen grunn til å tro at alle tilfeller av voldtekt blir anmeldt (like lite som alle tilfeller av mishandling i nære relasjoner). Snarere har vi grunn til å tro at de ikke anmeldte tilfellene (ofte kalt mørketall) er mange. I den nasjonale undersøkelsen³² fra 2014 som jeg refererte ovenfor oppgav 9,4 prosent av kvinnene og 1,1 prosent av mennene at de hadde opplevd voldtekt minst en gang i løpet av livet. Halvparten av kvinnene (49 %) rapporterte at de hadde opplevd voldtekt (første gang) før de fylte 18 år. Av de kvinnene som rapporterte at de hadde opplevd voldtekt, var mange (44 %) redde for at de skulle bli alvorlig skadet eller drept under voldtekten. Nesten en tredjedel (29 %) av de kvinnene som hadde opplevd voldtekt rapporterte at de hadde fått fysiske skader. Disse tallene forteller oss at de voldtektene som blir anmeldt hvert år (se tabell nedenfor) utgjør en liten del av de voldtektene som faktisk begås. Dette understrekes av at det i den samme undersøkelsen ble spurt om de som hadde opplevd voldtekt hadde fortalt om det til noen (politiet, venner osv.). På dette spørsmålet svarte 29 prosent av kvinnene at de aldri hadde fortalt om det til noen.

Den strafferettslige reguleringen av voldtekt har blitt endret flere ganger de siste 45 årene. Her skal jeg bare ta med to helt sentrale endringer.

31 Jane Dullum. «Omvendt voldsalarm»: En evaluering av kontaktforbud med elektronisk kontroll (straffeloven § 57) i saker om vold i nære relasjoner. NOVA Rapport 15/20. Oslo: 2020. <https://oda.oslomet.no/oda-xmlui/handle/20.500.12199/6414>.

32 Siri Thoresen og Ole Kristian Hjemdal (red.) 2014. Et utvalg norske menn og kvinner i alderen 18 til 75 år ble intervjuet på telefon. I alt 2 435 kvinner og 2 092 menn deltok.

Den første store endringen jeg skal omtale skjedde i 1974. Denne endringen skjedde ikke gjennom en lovendring, men gjennom en høyesterettsdom. Frem til dette ble voldtekt ansett for å ikke kunne skje i ekteskapet. Dersom man var gift ble en i rettspraksis ansett for å ha samtykket til den seksuelle omgangen, og voldtekt i ekteskapet var dermed ikke en mulighet.

Dersom det var brukt vold under voldtekten kunne ektefellen dømmes for volden, men ikke for voldtekten. Det sto ikke noe i voldtektbestemmelsen om at voldtekt i ekteskapet var unntatt, men dette var sikker rettspraksis frem til 1974. Denne forståelsen av både ekteskap og voldtekt møtte etter hvert stor offentlig motstand, særlig fra kvinnebevegelsen. I 1974 endret Høyesterett syn og erkjente at voldtekt kunne skje i ekteskapet, og at kvinner ikke samtykket til ufrivillig sex ved å inngå ekteskap. I denne saken (Rt. 1974 s. 1121) var en mann som over tid hadde voldtatt og mishandlet sin kone dømt i lagmannsretten både for vold og voldtekt (dagjeldende straffelov § 192). Han anket både over straffeutmålingen og over lovanvendelsen. Mannens forsvarer gjorde for Høyesterett gjeldende at det var en feil:

[...] når domfelte er dømt for forbrytelser mot straffelovens § 192, idet denne bestemmelse ikke kommer til anvendelse på overgrep mot en person som gjerningsmannen er gift med eller lever sammen med.

Til denne påstanden anførte førstvoterende at:

Straffelovens § 192 gjør ikke noe uttrykkelig unntak for overgrep mot gjerningsmannens ektefelle. At partene lever sammen som ektefolk, kan vel være av betydning for spørsmålet om det foreligger tvang til utuktig omgang. Men voldtekt kan ikke anses utelukket fordi om partene er gift og lever sammen. De handlinger som er beskrevet i tiltalebeslutningens poster 1 og 2, er med rette subsumert under straffelovens § 192.

Det Høyesterett uttaler i denne dommen reflekterer ikke bare en endring i synet på ekteskapet, men også i synet på seksualitet. Endringen grep inn i det som frem til det ble regnet som privat, og synliggjorde at maktulighet og maktovergrep også kan finne sted innenfor rammene av et parforhold. I dag er dette noe som tas for gitt.

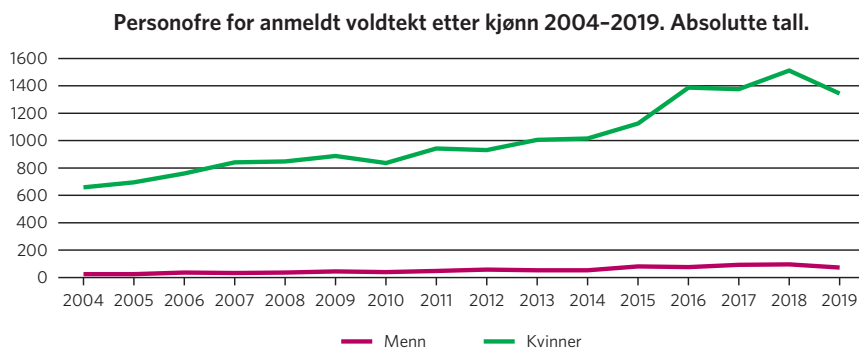
I år 2000 skjedde det en stor revisjon av straffelovens kapittel om seksuallovbrudd (lov av 11. august 2000 nr. 76). Voldtektsbestemmelsen (§ 192 i straffeloven av 1902) ble endret slik at seksuell omgang med noen som er bevisstløs eller av andre grunner ute av stand til å motsette seg handlingen kunne straffes som voldtekt. Slike handlinger ble tidligere straffet etter en annen straffebestemmelse (§ 193 i straffeloven av 1902). Denne revisjonen av loven reflekterer en endring i synet på hva som medfører skade. I dag defineres voldtekt som en krenkelse av den seksuelle og kroppslige selvbestemmelsesretten, og den krenkes både når det foreligger vold og trusler og når handlingen finner sted fordi offeret er bevisstløst. I tillegg ble det i 2000 innført et nytt siste ledd i voldtektsbestemmelsen som satte straff for grov uaktsom voldtekt – her ble strafferammen satt vesentlig lavere enn for forsettlig voldtekt.

Strafferammene for voldtekt er endret flere ganger de siste tiårene og minstestrafen er hevet. Dette reflekterer en utvikling i synet på hvor alvorlig voldtekt er, som blant annet bygger på forskning og annen kunnskap om konsekvenser for den som utsettes.

Bestemmelsen om voldtekt³³ i straffeloven § 291 setter blant annet straff for den som skaffer seg «seksuell omgang med vold eller truende adferd». Bestemmelsen er kjønnsnøytral. Både kvinner og menn kan være både offer og gjerningsperson i voldtektssaker. Det finnes eksempler på menn som er utsatt for voldtekt og kvinner som er gjerningsperson. Voldtekt er imidlertid en av de straffebudene som har klare forskjeller mellom kjønn når vi ser på offer og gjerningsperson. I figuren nedenfor ser vi utviklingen i personofre for anmeldt voldtekt³⁴ fra 2004–2019.

33 Jeg gjengir ikke hele § 291 her, bestemmelsen er godt kjent blant jusstudentene. I hovedlitteraturen i strafferett er voldtekt behandlet i Matningsdal 2016, s. 189 flg. Se også Jørn R.T. Jacobsen, *Valdtektsstraffebudet*, Fagbokforlaget 2019, eller Aina Mee Ertzeid, «Straffeloven § 192 om voldtekt – et supplement til pensum i spesiell strafferett», *Jussens Venner*, 2006/6 s. 337–370, DOI: <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3126-2006-06-01>, som behandler rettstilstanden etter lovendringen i 2000.

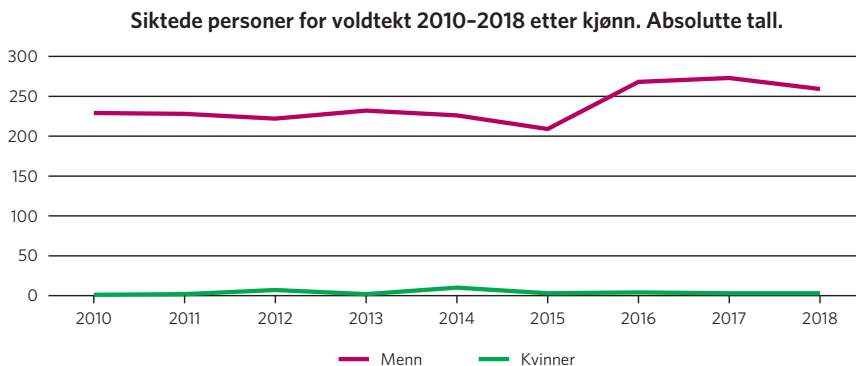
34 Tallene er hentet fra SSB tabell 08638. Statistisk sentralbyrå (SSB) ved Siri Fjærtøft Fossanger mfl. «Statistikkbanken. Anmeldte lovbrudd og ofre. Tabell 08638: Personoffer for anmeldte lovbrudd, etter type hovedlovbrudd og kjønn» (u.å.). <https://www.ssb.no/statbank/table/08638>. I denne figuren er kategorien voldtekt av barn under 14 år holdt utenfor. Denne kategorien kom inn ca. midt i perioden 2004–2019 og ville gjort tallene usammenliknbare.

Vi ser av figuren ovenfor det ikke uventede bildet at det i all hovedsak er kvinner som er personofre for de anmeldte voldtektene. I hele perioden er det likevel noen anmeldte voldtekter som har menn som ofre. Både kurven for menn og kvinner er stigende. Det er flere grunner til at disse tallene går opp. Dette ser vi skje i mange europeiske land, og forskere finner at dette blant annet handler om endringer i innholdet av straffebudene om voldtekt og endringer i tilbøyeligheten til å anmelde voldtekt.³⁵ Det kan også ha sammenheng med at politiet bruker mer ressurser og har høyere kompetanse på etterforskning av voldtekt enn tidligere. Nedenfor refereres det til Riksadvokatens mål og prioriteringsskriv. Riksadvokaten har de senere årene vært tydelig på at etterforskning og irettesføring av saker om voldtekt skal prioriteres. Det er imidlertid vanskelig å si noe sikkert om sammenhenger her. Tilbudet av helsehjelp til og rådgivning av ofre er bygd ut i den samme perioden, noe som kan bety at flere anmelder. Voldtektsbestemmelsen har også vært i endring og nye handlinger har blitt inkludert. Dette kan også være med å forklare økningen i antall anmeldelser vi ser i figuren. Det kan også hende at omfanget voldtekt har økt i perioden, men det kan man altså ikke konkludere kun på bakgrunn av utviklingen i anmeldelsesstatistikken.

35 Se for eksempel BRÅ, *Anmälda och upklarade våldtäkter i Europa. Svårigheter vid internationella jämförelser*, BRÅ-rapport 2020/2. BRÅ er det svenske kriminalitetsforebyggende rådet – rapporten kan leses på www.bra.se.

Dersom vi ser på gjerningspersonene for voldtekt, finner vi en enda tydeligere kjønnsfordeling. Figuren nedenfor viser kjønnsfordelingen blant siktede for voldtekt i perioden 2010–2018.³⁶

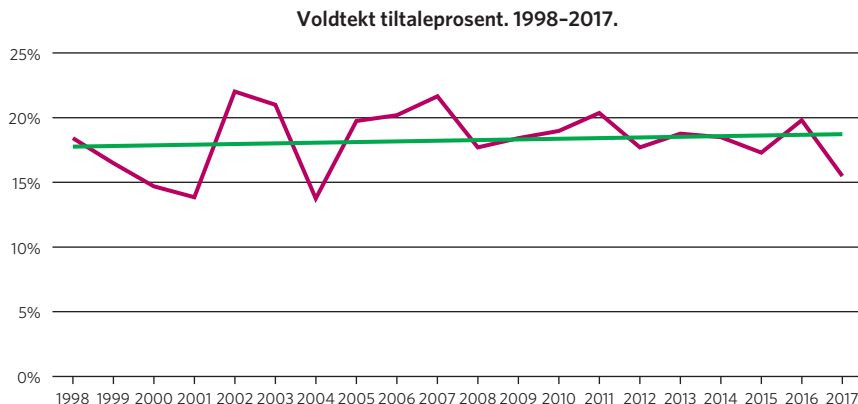
Det er i all hovedsak menn som siktes for voldtekt.

Kjønnsfordelingen blant personofre og siktede tror jeg ikke overrasker noen. Det som kanskje er mer overraskende, er at det er så få siktede sammenliknet med personofrene. I 2018, som er siste år vi har tall vi kan sammenlikne, var det totalt 1 609 personofre (menn og kvinner), mens 262 menn og kvinner var siktet samme år. Det er altså få saker der noen blir siktet. Svært mange saker ender med henleggelse.

En annen måte å undersøke dette på, er å se på hvor mange tiltaler det er hvert år i prosent³⁷ av ferdig etterforskede tilfeller av voldtekt. For enkelhets skyld kan vi kalle det tallet vi får for tiltaleprosenten (selv om det ikke nødvendigvis er tale om de samme sakene). I figuren nedenfor viser jeg det jeg kaller tiltaleprosenten i perioden 1998–2017. I hele perioden har tiltaleprosenten ligget under 23 prosent, mellom 14 prosent og 22 prosent.

36 Her har jeg brukt SSBs tabell 09411. Statistisk sentralbyrå (SSB). «Statistikkbanken. Etterforskede lovbrudd. Tabell 09411: Siktelser mot personer, etter lovbruddsgruppe, type lovbrudd og kjønn» (u.å.). <https://www.ssb.no/statbank/table/09411>. Igjen har jeg holdt voldtekt av barn under 14 år utenfor. Perioden jeg har tall for, er kortere enn for personofre fordi SSBs tabell først starter i 2010.

37 En sak som blir ferdig etterforsket ett år kan godt få sin påtalemessige avgjørelse året etter. Det er derfor ikke (nødvendigvis) de samme sakene det er tale om. Vi kan derfor ikke si hvor mange av de ferdig etterforskede sakene som ender med tiltale, men må holde oss til det litt mer upresise: Hvor mange tiltaler det er sammenliknet med hvor mange saker om er ferdig etterforsket.

Vi ser av figuren at det er årvisse variasjoner, men at tiltaleprosenten ligger forholdsvis stabilt. I figuren er det lagt på en grønn linje som viser trenden i utviklingen – og vi ser at det er en svakt stigende trend på tiltaleprosenten i perioden. Man kan selvfølgelig spørre seg om hva som er «riktig» tiltaleprosent. Det har vi ikke noe svar på. Noen saker ender ikke i tiltale fordi offeret og politiet ikke klarer å identifisere en gjerningsperson. I mange av sakene er derimot tilfellet at offeret kjenner den mistenkte og peker ham ut som gjerningsperson. I lys av det er det nærliggende å tenke at en tiltaleprosent på 20 prosent er lav. I alle fall vil nok de som har anmeldt voldtekt oppleve dette som lavt, og det vil også sende et uheldig signal til de som opplever voldtekt. Dersom man ønsker at ofre for voldtekt skal anmelde, er det viktig at de som anmelder voldtekt opplever å bli behandlet skikkelig av politiet når de anmelder, at sakene blir tatt på alvor gjennom en grundig etterforskning, og at i alle fall en del av sakene ender med domfellelse. Dette er bakgrunnen for at Riksadvokaten i sitt årlige mål- og prioriteringsrundskriv har voldtekt på listen over sakstyper som skal prioriteres.

Kriminalstatistikken gir oss ikke noe svar på hvorfor så få saker (relativt sett) ender med tiltale. Vi har heller ikke forskning som gir oss et godt svar på dette. Det vi har kunnskap om, er at bevissituasjonen i mange saker kan være vanskelig. Det er to parter – offer og gjerningsperson – som ofte avgir svært ulike forklaringer, det er som regel ingen vitner som har bevitnet den straffbare handlingen, og i mange saker mangler det

også fysiske bevis. En vanskelig bevissituasjon kan nok forklare en del av henleggelsene. Når det er sagt, har vi grunn til å tro at det også er mangler ved etterforskningen i mange voldtektssaker. Riksadvokaten har ved flere anledninger³⁸ gjennomført undersøkelser av kvaliteten på etterforskning og påtalevedtak i voldtektssaker. I alle³⁹ rapportene pekes det på mange utfordringer og punkter der etterforskningen kan bli bedre.

9.7 Avslutning

Bestemmelsene i straffeloven er kjønnsnøytrale. Det er også bestemmelsene om hvordan straffesakene skal behandles. En kunne derfor tro at strafferett og kjønn ikke har noe med hverandre å gjøre. Likevel har dette kapitlet vist at også strafferetten har en kjønnsdimensjon. Strafferetten er ikke statisk, den er påvirket av de endringene som skjer ellers i samfunnet. For eksempel har endringer i synet på hva som er private anliggender og hva som er offentlige ført til endringer i hva som er straffbart og hvordan det straffes. Det var for eksempel tilfelle da voldtekt i ekteskapet ble gjort straffbart, eller da vi fikk en egen bestemmelse om mishandling i nære relasjoner. Disse endringene er påvirket av kjønn og synet på kjønn. Aktørenes kjønn og forventninger til kjønn kan også være med å påvirke hvem som anmelder, hvordan saken behandles og hvordan personer møtes når de kommer i kontakt med straffeapparatet. Strafferett og kjønn har derfor på mange måter mye med hverandre å gjøre, fordi de kjønnsnøytrale bestemmelsene fungerer i et samfunn der kjønn finnes og der kjønn betyr noe.

Man kan spørre seg hva dette betyr for de profesjonelle aktørene i straffesakene: Skal man dømme annerledes, eller skal man behandle sakene annerledes? Nei, det betyr det ikke. Det er et grunnleggende prinsipp at alle saker skal behandles likt, uavhengig av for eksempel kjønn.

38 Riksadvokaten ved Bjørn K. Soknes mfl., *En undersøkelse av kvaliteten på påtalevedtak i voldtektssaker som har endt med frifinnelse m.v.*, Riksadvokatens utredningsgrupper – rapport nr. 1/2007. <https://www.riksadvokaten.no/document/en-undersokelse-av-kvaliteten-pa-patalevedtak-i-voldtektssaker-som-har-endt-med-frifinnelse-m-v/>; Riksadvokaten ved Tor-Aksel Busch 2017; Riksadvokaten, *Statsadvokatenes kvalitetsundersøkelse 2020. Prioriterte voldtektssaker*, Riksadvokatens skriftserie 1/2020. <https://www.riksadvokaten.no/wp-content/uploads/2020/06/Nasjonal-rapport-Kvalitetsunders.pdf>.

39 Selv om hovedfunnet i Riksadvokatens rapport fra 2020 er at etterforskningen har blitt bedre, pekes det også i den rapporten på noen forbedringspunkt.

Men det er likevel viktig at aktørene er bevisste på kjønnsdimensjonen. Dersom menn som anmelder vold i nære relasjoner blir møtt med forventninger om at menn ikke utsettes for denne typen lovbrudd, vil terskelen for å anmelde heves, og menn vil kanskje få et svakere rettsvern mot vold i nære relasjoner. Tilsvarende har det en kjønnsdimensjon dersom beskyttelsestiltak mot vold i nære relasjoner ikke settes i verk. Det er i all hovedsak kvinner som har behov for disse tiltakene, og det er i all hovedsak kvinner som ender opp med å bli drept i de tilfellene der samfunnet ikke evner å forebygge alvorlig vold i nære relasjoner. Derfor er det viktig at straffesakens aktører kjenner til denne kjønnsdimensjonen, slik at de riktige beskyttelsestiltakene kan settes inn tidlig nok.

Litteratur

- Andenæs, Johs. mfl. *Alminnelig strafferett*. 6. utgave. Universitetsforlaget, 2016.
- BRÅ. *Anmälda och upplarade våldtäkter i Europa. Svårigheter vid internationella jämförelser*. BRÅ-rapport 2020/2. www.bra.se.
- Dullum, Jane. *Besøksforbud – straffeprosessloven § 222a. En evaluering av praktiseringen av bestemmelsen i saker om vold i nære relasjoner*. NOVA Rapport 1/19. Oslo: 2019. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/1284>.
- Dullum, Jane. «Omvendt voldsalarm»: *En evaluering av kontaktforbud med elektronisk kontroll (straffeloven § 57) i saker om vold i nære relasjoner*. NOVA Rapport 15/20. Oslo: 2020. <https://oda.oslomet.no/oda-xmlui/handle/20.500.12199/6414>.
- Ertzeid, Aina Mee. «Straffeloven § 192 om voldtekt – et supplement til pensum i spesiell strafferett». *Jussens Venner* nr. 6 (2006) s. 337–370. DOI: <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3126-2006-06-01>.
- Eskeland, Ståle og Alf Petter Høgberg (red.). *Strafferett*. 5. utgave. Cappelen Damm Akademisk, 2017.
- Foss, Andreas Bakke og Tone Tveøy Strøm-Gundersen. «Voldsalarm til dobbelt så mange» (28.01.2009). <https://www.aftenposten.no/norge/i/vO5yj/voldsalarm-til-dobbelt-saa-mange>.
- Hauge, Ragnar og Jens J. Guslund. «Betydningen av sosial status og kjønn for straffutmålingen». *Nordisk tidsskrift for kriminalvitenskap* nr. 1 (1993). DOI: <https://doi.org/10.7146/ntfk.v80i1.71307>.
- Jacobsen, Jørn R.T. *Valdtektsstraffebudet*. Fagbokforlaget, 2019.
- Matningsdal, Magnus. *Norsk spesiell strafferett*. 2. utgave. Fagbokforlaget, 2016.
- Matningsdal, Magnus. «Straffeloven: Kommentarutgave». I *Juridika.no* (2021). NOU 2020: 17 *Varslede drap. Partnerdrapsutvalgets utredning*.

- Rosten, Monika Grønli. «En (tro)verdige utsatt? Menns fortellinger om vold fra en kvinnelig eller mannlig partner». I *Vold i nære relasjoner i et mangfoldig Norge*. Anja Bredal mfl. red., Cappelen Damm Akademisk, 2020, s. 87–106. DOI: <https://doi.org/10.23865/noasp.99>.
- Sogn, Hanne og Ole Kristian Hjemdal. *Vold mot menn i nære relasjoner. Kunnskapsgjennomgang og rapport fra et pilotprosjekt*. NKVTS, Oslo: 2010. https://www.nkvts.no/content/uploads/2016/04/vold_mot_menn_i_nare_relasjoner_rapport-2010.pdf.
- Riksadvokaten. *Mål og prioriteringer for straffesaksbehandlingen i 2018 – politiet og statsadvokatene*, 23. februar 2018, Rundskriv nr. 1/2018. <https://www.riksadvokaten.no/document/riksadvokatens-mal-og-prioriteringer-for-2018/>
- Riksadvokaten. *Statsadvokatenes kvalitetsundersøkelse 2020. Prioriterte voldtektssaker*. Riksadvokatens skriftserie 1/2020. <https://www.riksadvokaten.no/wp-content/uploads/2020/06/Nasjonal-rapport-Kvalitetsunders.pdf>
- Riksadvokaten ved Bjørn K. Soknes mfl. *En undersøkelse av kvaliteten på påtalevedtak i voldtektssaker som har endt med frifinnelse m.v.* Riksadvokatens utredningsgrupper – rapport nr. 1/2007. <https://www.riksadvokaten.no/document/en-undersokelse-av-kvaliteten-pa-patalevedtak-i-voldtektssaker-som-har-endt-med-frifinnelse-m-v/>
- Riksadvokaten ved Tor-Aksel Busch. *Statsadvokatenes kvalitetsundersøkelse 2016 – voldtekt og mishandling av nærstående*. Riksadvokatens skriftserie 1/2017. <https://www.riksadvokaten.no/wp-content/uploads/2017/10/Kvalitetsundersokelsen.pdf>
- Sadeghi, Talieh mfl. «Ruskjøring: Straffes menn og kvinner ulikt?». *Retfærd. Nordisk juridisk tidsskrift* nr. 1 (2019) s. 9–24.
- Statistisk sentralbyrå (SSB). «Statistikkbanken. Etterforskede lovbrudd. Tabell 08633 Personoffer for anmeldte lovbrudd, etter bosted og kjønn (F). Antall og per 1000 innbyggere» (u.å.). <https://www.ssb.no/statbank/table/08633>.
- Statistisk sentralbyrå (SSB). «Statistikkbanken. Etterforskede lovbrudd. Tabell 09405: Lovbrudd etterforsket, etter politiets avgjørelse og type lovbrudd» (u.å.). <https://www.ssb.no/statbank/table/09405>.
- Statistisk sentralbyrå (SSB) ved Reid J. Stene. *Fra overgrep til straff. Statistikk om familievold og lovbrudd mot barn i straffesakskjeden 2010–2017*. Rapport 2020/22. Oslo: 2020. https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/artikler-og-publikasjoner/_attachment/422695?_ts=1736c11aec8.
- Statistisk sentralbyrå (SSB) ved Siri Fjærtøft Fossanger mfl. «Statistikkbanken. Anmeldte lovbrudd og ofre. Tabell 08638: Personoffer for anmeldte lovbrudd, etter type hovedlovbrudd og kjønn» (u.å.). <https://www.ssb.no/statbank/table/08638>
- Thoresen, Siri og Ole Kristian Hjemdal (red.). *Vold og voldtekt i Norge. En nasjonal forekomststudie av vold i et livsløpsperspektiv*. NKVTS Rapport 1/2014. Oslo: 2014. <https://www.nkvts.no/rapport/vold-og-voldtekt-i-norge-en-nasjonal-forekomststudie-av-vold-i-et-livsløpsperspektiv/>.